

VIKBA11 Selekční jazyky 1

Úvod do problematiky

Přednáška č. 2 (kombinované studium) – 9.11.2007

*Filozofická fakulta Masarykova Univerzity, Kabinet knihovnictví -
Ustav české literatury a knihovnictví
podzim 2007*

Mgr. Josef Schwarz
schwarzjv@seznam.cz

Program

- ◆ Výsledky 1. úkolu
- ◆ Výsledky 2. úkolu
- ◆ Selekční jazyky z hlediska lingvistiky
- ◆ Typologie selekčních jazyků
- ◆ Morfologie selekčních jazyků

Výsledky 1. úkolu

- ◆ 53 odpovědí
- ◆ Průměrně 4 záznamy
- ◆ Klady:
  - zdroje 8
  - klíčová slova 5
  - úryvky textů 3
- ◆ Nedostatky:
  - hlavička 18
  - číslování položek v seznamu 30
  - neúplné citace 3
  - nerelevantní záznamy 1

Výsledky 1. úkolu

◆ 4 nejčastější záznamy

- Drzost nebo odvaha?. Malé (ale naše) noviny [online]. 2005. Dostupné z <
<http://wp.wpublisher.cz/malenoviny/index.php?ID=2003> >.
- NOVOTNÁ, Kateřina. Cestování ve mně bylo uloženo : cestu kolem světa jsme uskutečnili s Jiřím Hanzelkou, mým přítelem na život a na smrt, říká Miroslav Zikmund. Mladá fronta Dneš. Praha, 2005, roč.15, č. 228. ISSN 1210-1168. NEBO: NOVOTNÁ, Kateřina. Miroslav Zikmund, cestování mně bylo uloženo. Český a slovenský svět. [online]. Dostupné z <
<http://www.svet.czsk.net./clanky/osobnosti/zikmund.html>>
- HONOVÁ, Barbora. Jiří Hanzelka, Miroslav Zikmund - Život snů a skutečností. Před cestami. Zlin.cz : informační server [online]. 2003 [cit. 2007-10-19]. Dostupný z WWW: <
<http://zlin.cz/index.php?ID=2003>>. ISSN 1214-6897.
- KAŠPAR, Jan. Miroslav Zikmund: Jsem vězněm vlastní pečlivosti. Právo, 1.7.1999, roč. 9, č. 152, příl. Salon, s. 1. ISSN 1211-2119.

Výsledky 2. úkolu

◆ analýza jídelních a nápojových lístků

- klasifikace
- kategorie
- fazety

◆ je nealkoholické pivo alkoholický nápoj?

- alko: 5
- nealko: 3
- oboje: 2

Nealko pivo je alko nápoj

- pivo je z definice alkoholický nápoj, tudíž i nealkoholické pivo musí být alkoholický nápoj
- i nealkoholické pivo obsahuje alkohol (do 0,5 %), je tedy alkoholickým nápojem
- nealkoholické pivo není uvedeno v seznamu nealkoholických nápojů, který uvádí vyhláška
- v praxi protialkoholních léčeben je pití nealko piva považováno za porušení abstinence
- označení nealkoholické pivo je *oxymorónem*, a jako takové pouze marketingovým tahem

Nealko pivo je nealko nápoj

- vyhl. č. 335/1997 Sb. (provádí zák. č. 110/1997) – nealkoholický nápoj = nápoj do 0,5 % objemu ethanolu
- podle vyhlášky je nealkoholické pivo pivem s obsahem do 0,5 %, je tedy nealkoholickým nápojem
- nealko pivo je doporučováno řidičům

Nealko pivo - terminologie

◆ Několik poznámek:

- adjektivum „nealkoholické“ není zcela vhodné, lepší by bylo používat výraz „nízkoalkoholické“ - použití výrazu „nealkoholické“ je vlastně záležitost marketingu
- nealkoholické pivo vlastně není pivo, ale „pivu podobný nápoj“ – z tohoto hlediska patří výraz „pivo“ v sousloví „nealkoholické pivo“ mezi tzv. synkategorematická substantiva, stejně jako např.:
  - ◆ umělé květiny
  - ◆ čokoládová vejce

Nealkoholické pivo - východiska

- účel
  - „pro účely této vyhlášky...“ – funkce normativních dokumentů
- čas
  - ◆ nealkoholický nápoj:
    - dříve do 0,75 % alkoholu
    - nyní do 0,5 % alkoholu
- místo
  - ◆ ČR (EU) – 0,5 %
  - ◆ GB – 0,05 %
  - ◆ USA – 0 %
  - ◆ Japonsko – nápoj do 0,5 % - „nápoj podobný pivu“

Nealko pivo – klasifikace I

Nealko pivo je nealko nápoj

100 nápoje

100.1 nealko nápoje

100.11 nealko pivo

viz též 100.21 pivo

100.12 dealko víno

viz též 100.22 víno

100.13 voda

100.2 alko nápoje

100.21 pivo

viz též 100.11 nealko pivo

100.22 víno

viz též 100.12 dealko víno

Nealko pivo – klasifikace II

Nealko pivo je alko nápoj

100 nápoje

100.1 nealko nápoje

100.11 voda

100.12 mléko

100.2 alko nápoje

100.21 pivo

100.211 nealko pivo

100.22 víno

100.212 dealko víno

Nealko pivo – klasifikace IIIa

MDT

663 Průmyslová mikrobiologie. Průmyslová mykologie.
Kvasný průmysl. Nápojový průmysl. Průmysl
pochutin

663.4 **Pivo**. Pivovarnictví. Sladování

663.41 Typy piva

Příklady: Chmelená piva. Nechmelená piva. Smrkové pivo. Zázvorové pivo

663.8 Hlavní složky míchaných nápojů. Ovocné a
zeleninové šťávy. Sirupy. Likéry. **Nealkoholické
nápoje**

Nealko pivo – klasifikace IIIb

AGROVOC

nápoje (TT)

alkoholické nápoje

piva

nealkoholické nápoje

Nealko pivo – klasifikace IV

(fazetové řešení)

nápoje

[druh]

pivo

víno

voda

mléko

[obsah alkoholu]

alkoholické nápoje

nealkoholické nápoje

[původ nápoje]

[původ nápoje - pivo]

Prazdroj

Velkopopovické

Radegast

[původ nápoje - víno]

Velkopavlovická podoblast

Mělnická podoblast

Litoměřická podoblast

[typ nápoje]

[typ nápoje - pivo]

ležák

kvasnicové

pšeničné

[typ nápoje - víno]

bílá vína

Müller-Thurgau

Tramín červený

Sauvignon

růžová vína

Rosé

červená vína

Frankovka

Portugal

Denis d'Or

Charakter selekčního jazyka z hlediska lingvistiky

Základní lingvistické pojmy (výběr)

- ◆ komunikace, lingvistika, lexikografie, lexikologie, terminologie, sémiotika
- ◆ jazyk (*přírozený jazyk, umělý jazyk, formální jazyk*), metajazyk
- ◆ symbol, znak, pojem (intenze, extenze, denotát), význam, smysl, kód, *sémiotický trojúhelník*, arbitrárnost znaku
- ◆ gramatika, morfologie, syntax
- ◆ lexikum, lexikální jednotka, slovo, sousloví, inverze, termín
- ◆ homonymie, homofonie, homografie, polysémie, synonymie, antonymie
- ◆ hyponymie, hyperonymie, kohyponymie

Charakter SJ z hlediska lingvistiky 1

- ◆ Přirozený jazyk (PJ) má dvě základní složky: **slovník** (lexikum) a pravidla, jak s tímto slovníkem nakládat, tedy **gramatiku**. Součástí gramatiky je **morfologie**, tedy nauka o tom, jak se slova ohýbají (flexe) nebo tvoří (slovotvorba), a **syntax**, tedy způsob, jakým se slova spojují do vět (zjednodušeně řečeno).
- ◆ Podobně i SJ má tyto tři složky, tedy **slovník**, **morfologii** a **syntax**.

Charakter SJ z hlediska lingvistiky 2

◆ Srovnání tří základních složek SJ a PJ:

■ Lexikum

- ◆ lexiku (slovníku) PJ odpovídají u SJ **řízený slovník** nebo **klasifikační tabulky**
- ◆ slovu nebo slovnímu spojení v PJ odpovídá u SJ **pořádací znak**, který je u předmětových SJ vyjádřen **lexikální jednotkou**, u systematických SJ **klasifikačním znakem**

■ Morfologie

- ◆ morfologii (přesněji její části, slovtvorbě, protože flexi nelze u SJ uplatnit) PJ odpovídají u SJ **pravidla pro tvorbu pořádacích znaků** (zde je jednou z podstatných otázek především míra prekoordinace/postkoordinace pořádacích znaků)

■ Syntax

- ◆ syntaxi (skladbě) PJ odpovídají u SJ **pravidla pro indexaci (klasifikaci) a formulaci dotazu při vyhledávání** (tedy pravidla pro spojování a kombinaci pořádacích znaků)
- ◆ větě v PJ odpovídá v SJ **selekční obraz dokumentu** nebo **selekční obraz dotazu**

Příklad normativní definice

- ◆ **ČSN 01 0193:** „Selekční jazyk je řízený soubor lexikálních jednotek vybraných z přirozeného jazyka a užívaných k vyjádření témat dokumentů“
- ◆ **Korigovaná definice (pracovní):** „Selekční jazyk je umělý jazyk určený pro vyjádření obsahu dokumentů. Skládá se ze slovníku, tj. řízeného (strukturovaného) souboru pořadacích znaků, dále pravidel jejich tvorby a pravidel jejich užívání při věcném zpracování a vyhledávání dokumentů.“

Typologie selekčních jazyků

Typologie SJ 1

- ◆ Konkrétní typologie vždy záleží na tom, jaké zvolíme *principium divisionis*, tj. kritérium třídění.
- ◆ SJ můžeme třídit podle funkce, vnitřní struktury, uspořádání pojmů, stupně formalizace pořadacích znaků, šířky tematického zaměření, expanzivity a dalších hledisek.
- ◆ Pro vymezení základních typů SJ se užívá dvou hledisek, a to:
  1. **charakter pořadacích znaků SJ**
  2. **uspořádání slovníku SJ**

Typologie SJ 2

1. Charakter pořádacích znaků SJ je určen mírou postkoordinace, resp. prekoordinace, takže SJ se dělí na:

- ♦ postkoordinované SJ
- ♦ prekoordinované SJ

2. Pořádací znaky lze ve slovníku SJ uspořádat abecedně, nebo tematicky, takže SJ se dělí na:

- ♦ předmětové SJ (abecední princip)
- ♦ systematické SJ (tematický princip)

Typologie SJ 3

Výsledkem tohoto třídění jsou celkem čtyři typy SJ:

- ◆ prekoordinované systematické SJ
- ◆ postkoordinované systematické SJ
- ◆ prekoordinované předmětové SJ
- ◆ postkoordinované předmětové SJ

Typologie SJ 4

Jako příklady jednotlivých typů můžeme uvést:

prekoordinované systematické SJ

- ◆ Mezinárodní desetinné třídění, Deweyho desetinné třídění, Třídění Kongresové knihovny, Cutterova expanzivní klasifikace, číselníky, rubrikátory

postkoordinované systematické SJ

- ◆ Dvojtečkové třídění (Ranganathan), Blissovo bibliografické třídění

prekoordinované předmětové SJ

- ◆ předmětová hesla

postkoordinované předmětové SJ

- ◆ deskriptorové SJ, volně tvořená klíčová slova, permutované (rotované) rejstříky (KWIC, KWOC, KWAC, KWIT, KWOT, KLIC)

KWIC

- ◆ KWIC = Keyword in Context. Jde o typ permutovaného (rotovaného) rejstříku, kterého se používá jako SJ při vyhledávání v názvech dokumentů. KWIC je tvořen seznamem názvů, které jsou do seznamu zařazeny tolikrát, kolik obsahují významových slov. Každá položka seznamu je vždy tvořena celým názvem, seznam je řazen podle osazených slov.

Příklad

Indexing and abstracting in theory and practice:
Introduction to indexing and abstracting
Subject analysis and indexing
The subject approach to information
Současný stav a trendy automatické indexace dokumentů
Očerki po istorii bibliotečno-bibliografičeskoj klassifikacii
Theory of library classification
Classification and indexing in science
Classification
Subject retrieval in a networked environment
Zpracování informačních fondů

KWOC

- ◆ KWOC = Keyword out of Context. Stejný princip jako u KWIC, pouze názvy jsou řazeny pod záhlavími.

PŘÍKLAD:

Abstracting

Indexing and abstracting in theory and practice

Introduction to indexing and abstracting

Analysis

Subject analysis and indexing

Approach

The subject approach to information

Automatické

Současný stav a trendy automatické indexace dokumentů

Bibliotečno-bibliografičeskoj

Očerki po istorii bibliotečno-bibliografičeskoj klassifikacii

Classification

Theory of library classification

Classification and indexing in science

Classification

Environment

Subject retrieval in a networked environment

Fondů

Zpracování informačních fondů

Morfologie a struktura SJ

Postkoordinace/prekoordinace

- ◆ principy
- ◆ výhody/nevýhody

Postkoordinace a prekoordinace 1

- ◆ Postkoordinace a prekoordinace jsou principy, které ovlivňují morfologii a syntax SJ – uplatňují se tedy při tvorbě pořádacích znaků ve slovníku SJ a při indexaci (klasifikaci) a vyhledávání.
- ◆ Neexistuje čistě postkoordinovaný nebo čistě prekoordinovaný SJ. Postkoordinace a prekoordinace se uplatňuje v každém SJ; podle toho, který princip v daném SJ převažuje, označujeme jej jako prekoordinovaný nebo jako postkoordinovaný SJ.

Postkoordinace a prekoordinace 2

- Na úrovni slovníku postkoordinace/prekoordinace vyjadřuje míru složení pořádacího znaku. Pokud jsou jako pořádací znaky použity jednoduché pojmy, hovoří se o postkoordinaci, pokud jsou použity složené pojmy, hovoří se o prekoordinaci.
  - ◆ Jako příklad vezměme složený pojem *dovozní daň na ojeté osobní automobily*. V postkoordinovaném SJ bude takový složený pojem rozložen do jednotlivých pojmových složek a vyjádřen několika pořádacími znaky (lexikálními jednotkami), např. *dovozní daň, osobní automobil, použité zboží*. V prekoordinovaném SJ bude daný pojem zařazen jako jeden pořádací znak, např. *dovozní daň—ojeté osobní automobily*
  - ◆ Předchozí příklad se týkal předmětových SJ, u systematických SJ však prekoordinace a postkoordinace funguje podobně. Mějme složený pojem *americká poezie 19. století*. Zatímco prekoordinovaný systematický SJ jej vyjádří jediným znakem (např. 971.1), postkoordinovaný systematický SJ jej rozloží např. do tří různých znaků, např. A5 (poezie), G89 (Amerika) a T19 (19. století).

Postkoordinace a prekoordinace 3

- Prekoordinovaný nebo postkoordinovaný charakter pořadacích znaků ovlivňuje samozřejmě i indexaci (klasifikaci) a vyhledávání. U postkoordinovaného SJ je složený pojem popsán dílčími pořadací znaky, které jsou k dokumentu přiřazovány samostatně a koordinovány (kombinovány) až při vyhledávání. U prekoordinovaného SJ je naopak složený pojem vyjádřen jediným pořadacím znakem, který se použije jak pro indexaci, tak pro vyhledávání.

Prekoordinace / postkoordinace

NOVÁK, Blahoslav. Projevuje se snižování hektarových výnosů chmele a spotřeby piva u nás na rozloze vinic a výrobě vína v Rakousku? *Šťastný vinař*, 2009, roč. 1, č. 2, s. 10-22.

Prekoordinace / postkoordinace

postkoordinace

prekoordinace

- ◆ chmel
- ◆ pěstování
- ◆ pivo
- ◆ spotřeba
- ◆ Česko
- ◆ vinná réva
- ◆ víno
- ◆ výroba
- ◆ Rakousko

Prekoordinace / postkoordinace

postkoordinace

prekoordinace

- ◆ pěstování chmele
- ◆ spotřeba piva
- ◆ Česko
- ◆ pěstování vinné révy
- ◆ výroba vína
- ◆ Rakousko

Prekoordinace / postkoordinace

postkoordinace

prekoordinace

- ◆ pěstování chmele – spotřeba piva – Česko
- ◆ pěstování vinné révy – výroba vína – Rakousko

Prekoordinace / postkoordinace

postkoordinace

prekoordinace

- ◆ chmel
- ◆ pěstování
- ◆ pivo
- ◆ spotřeba
- ◆ Česko
- ◆ vinná réva
- ◆ víno
- ◆ výroba
- ◆ Rakousko

- ◆ pěstování chmele
- ◆ spotřeba piva
- ◆ Česko
- ◆ pěstování vinné révy
- ◆ výroba vína
- ◆ Rakousko

- ◆ pěstování chmele – spotřeba piva – Česko
- ◆ pěstování vinné révy – výroba vína – Rakousko

Pořádací znak (PZ)

◆ Systematické SJ

- klasifikační znak
  - ◆ notace
  - ◆ slovní vyjádření

◆ Předmětové SJ

- SJ typu PH
  - ◆ předmětové heslo
  - ◆ předmětový prvek
- Deskriptorové SJ:
  - ◆ lexikální jednotka
    - deskriptor (preferovaná LJ)
    - nedeskriptor (nepreferovaná LJ)

⇒ základ: kód

- ✘ 553.068.9 Metamorfovaná ložiska
- ✘ 004.354.5 Myši
- ✘ 180 Středověká filozofie

⇒ základ: přirozený jazyk

- ✘ ložiska metamorfovaná – těžba
- ✘ myši (hlodavci) – škody na úrodě
- ✘ středověká filozofie – důkazy boha teleologické

- ✘ metamorfovaná ložiska
- ✘ myši
- ✘ středověká filozofie

Morfologie PZ (SSJ)

◆ Systematické SJ (klasifikační znak)

Třída - Skupina klasifikovaných pojmů vzniklá na základě shodných charakteristik za účelem definování sémantických vztahů mezi nimi, která je označena notací. Tvoří základní prvek klasifikačního systému označující základní kategorii.

- notační systém (notace)
  - ◆ typy notace podle druhu použitých znaků
    - alfabetská notace (KK, Odee, ЖД/КЛ)
    - numerická notace (III.V, 4.6)
      - desetinná notace (656.7)
    - alfanumerická notace (smíšená notace) (A65, ЖIII.X)
  - ◆ typy notace podle počtu znaků
    - binární notace (06-11)

Morfologie PZ (SSJ)

◆ Systematické SJ

- ◆ typy notace podle struktury
  - expanzivní notace (pohostinnost notace)
  - lineární notace (A11, A12, A13...)
  - hierarchická notace (A11, A11.1, A11.1.01...)
- mnemotechničnost notace (L1.0 – literární teorie)
- separátor notace

Morfologie PZ (PSJ)

◆ předmětová hesla

- prvky PH
- struktura PH
  - ◆ jednočlenné
    - heslo (vstupní prvek) – hlavní téma dokumentu
  - ◆ vícečlenné PH (řetězec PH)
    - heslo (vstupní prvek) – hlavní téma dokumentu (+doplněk hesla)
    - podheslo (specifikuje význam hesla) – vedlejší téma dokumentu (+doplněk podhesla)
- heslo (doplněk hesla) – 1. podheslo (doplněk 1. podhesla) – 2. podheslo (doplněk 2. podhesla)
- inverze sousloví
- ČSN 010188
- *Dvořák, Antonín (dramatik) – hry divadelní - bibliografie*

Morfologie PZ (PSJ)

◆ Deskriptorové SJ

- lexikální jednotky (deskriptory, nedeskriptory) → tezaurus
- řízení slovníku (vocabulary control)
  - ◆ prekoordinace/postkoordinace
    - sémantický/syntaktický rozklad
  - ◆ přirozený/invertovaný slovosled
  - ◆ volba deskriptoru, nedeskriptorů (řešení synonymie, kvazisynonymie, hierarchizace vztahu ekvivalence)
  - ◆ homografy, polysémy - *relátory*
  - ◆ plurál/singulár
  - ◆ forma lexikální jednotky (pravopis, zkratky apod.)
- deskriptorový odstavec
- ČSN 010193 (jednojazyčné tezaury), ČSN 010172 (vícejazyčné tezaury)

Charakteristika slovníku SJ

- ◆ založen na:
  - SSJ: klasifikaci
  - PSJ: oborové terminologii
- ◆ obvykle strukturován pomocí sémantických vztahů
- ◆ slovník SJ se nazývá:
  - SSJ: klasifikační tabulky
  - PH: předmětový heslář
  - DSJ: tezaurus
- ◆ hlavní část uspořádána:
  - SSJ: systematicky
    - ◆ klasifikační schéma
  - PSJ: abecedně

Charakteristika slovníku SJ (pokr.)

◆ pomocná část uspořádána:

- SSJ: abecedně

- ◆ např. abecední nebo rotovaný (permutovaný) rejstřík

- PSJ: systematicky

- ◆ tezaurus: kategorie – mikrotezaury (tematické oblasti)

- graficky

◆ použití fazet

- SSJ: fazetový klasifikační systém

- DSJ: fazetový tezaurus (thesaurofacet)

Struktura slovníku SJ (vztahy mezi PZ)

◆ Obecně

- paradigmatické/syntagmatické vztahy (apriorní/aposteriorní)
- hierarchie
  - partitivní vztah (celek-část), generický vztah (rod-druh), logický vztah (příčina-následek apod.) ad.
  - polyhierarchie
- asociace
- ekvivalence

◆ SSJ

- „silná“ hierarchie
- asociace (viz též)

Struktura slovníku SJ (vztahy mezi PZ)

◆ PH

- částečná hierarchie
- částečná asociace (viz též)
- částečná ekvivalence (viz)

◆ DSJ (T)

- hierarchie
  - ◆ nadřazený deskriptor (ND/BT)
  - ◆ podřazený deskriptor (PD/NT)
- ekvivalence (nedeskripty)
  - ◆ (VIZ/USE – EKV/UF)
- asociace
  - ◆ příbuzný deskriptor (AD/RT)

Syntax (pravidla pro užívání slovníku SJ)

◆ SSJ

- monohierarchický/fasetový klasifikační systém
- hlavní znaky
- pomocné znaky (pomocné tabulky)
  - ◆ všeobecné pz (např. pomocný znak místa, času, jazyka, formy apod.)
  - ◆ specifické pz
- rozvinuté znaky (hlavní z.+pomocný z.)
- složené znaky (hlavní z.+hlavní z.)
  - ◆ spojovací symboly (přiřazení, rozšíření, vztah)

Syntax (pokr.)

◆ PH

- heslo (doplněk hesla) – podheslo (doplněk podhesla)
- kombinace prvků předmětového hesla
- rozvíjení předmětového hesla

◆ DSJ (T)

- indexační pravidla
- nedeskriptor->deskriptor
- postkoordinace
- gramatické prvky
  - ◆ role – A (X), B (Z), C
  - ◆ spoje – A (1), B (2), C (1), D (2)